

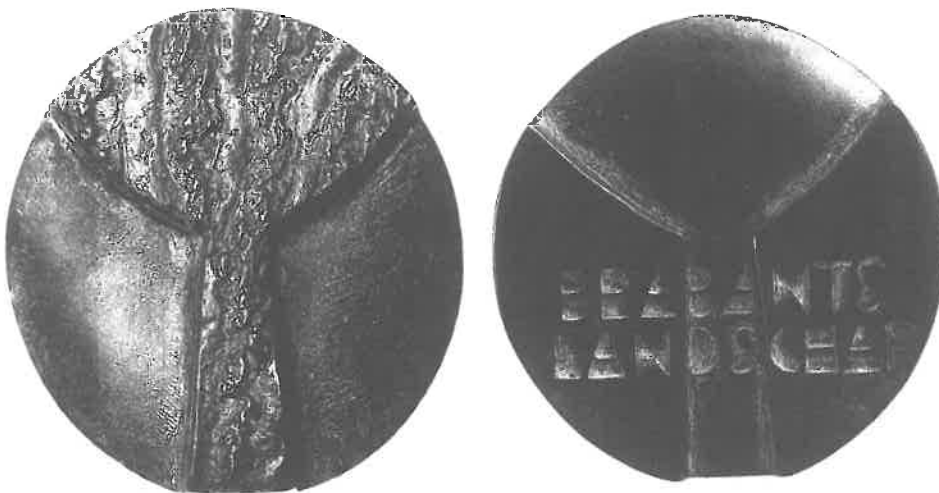
Een penning van Jos Reniers voor Brabants Landschap

Karel Soudijn

In 1932 kwam de stichting Het Noordbrabantsch Landschap tot stand, een organisatie voor natuurbescherming die moest fungeren naast de reeds in 1905 opgerichte Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. In Noord-Brabant gingen grote stukken natuur verloren door industrialisatie, verstedelijking en rationalisatie in de landbouw. De landelijke vereniging beschikte over te weinig mogelijkheden om alle bedreigde gebieden veilig te stellen. Een provinciale organisatie voor natuurbescherming vormde een belangrijke aanvulling, omdat zij mensen kon wijzen op 'het schone, interessante en typische van de eigen streek en op het belang en behoud ervan'.¹

Vóór 1945 hield Brabants Landschap (zoals de stichting meestal wordt aangeduid) zich vooral bezig met 'landschapsverzorging'. Gemeentebesturen, waterschappen en polderbesturen kregen het dringende verzoek om bij de stichting te informeren hoe men bij grootschalige ingrepen het landschappelijk schoon zo goed mogelijk kon bewaren. Dankzij goede contacten met landeigenaren kreeg de stichting vanaf 1945 een aantal gebieden in bezit. Na de Tweede Wereldoorlog veranderde het aanzien van de provincie in hoog tempo. Vanaf de jaren zestig kon Brabants Landschap, mede door overheidssubsidies, zelf terreinen aankopen. Dit gebeurde in overleg met Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer.² Inmiddels beheert de stichting zo'n 60 terreinen: landgoederen, oude schorren en slikken, restanten van oude kreken met oeverlanden, beekdalen, bossen, vennen, oude dijkjes en wielen, eendenkooien, heidevelden, oude agrarische landschappen, stuifzanden en vestingen met omliggende gronden. Alles bij elkaar zo'n 13.000 hectaren.

Sinds enkele jaren beschikt Brabants Landschap ook over een erepenning, ontworpen door de Helmondse beeldhouwer en medailleur Jos Reniers. Het eerste exemplaar werd 7 oktober 1994 uitgereikt aan A.B. Gijtenbeek die bijna twintig jaar rentmeester van de stichting was. Een tweede exemplaar kreeg M.C.A. Klinkenbergh in 1997 bij zijn afscheid als voorzitter.

Erepenning Brabants Landschap (foto: Jos Reniers)

De erepenning is door de firma Binder in Haarlem gegoten in brons en werd donker gepatineerd met tinten groen. Hij weegt bijna een pond en is van onderen afgeplat waardoor hij rechtop kan staan. Hoogte 90 mm, breedte 85 mm.

Op de voorzijde zien we een boom die uit het fond (het penningvlak) naar voren springt: een sterk reliëf. Van onderen rijst een stam op, die iets boven de helft van de penning uitwaaiert. De vorm is gestileerd; afzonderlijke takken zijn onzichtbaar. De stam gaat direct over in een compacte kroon.

De voorkant van de boom heeft een ruwe structuur; er lijken tamelijk grillige, verticale lijnen in te zijn getrokken. Nadere inspectie wijst uit dat het hier gaat om een 'afdruk van een afdruk' van de schors van een eik.

Bij het ontwerpen van de voorzijde drukte Jos Reniers een stuk klei tegen een boom die bij hem voor het huis staat. De negatieve afdruk van de schors werd gebakken; vervolgens maakte de kunstenaar hier opnieuw een afdruk van om een positief beeld te krijgen. Daaruit werd de boomvorm gesneden.

Waarom de schors van een eik? Reniers koos hiervoor, omdat grote delen van Noord-Brabant oorspronkelijk begroeid waren met eiken. Door roofofbouw verdwenen de meeste hiervan. Met een inheemse boomsoort symboliseert de kunstenaar het streven van Brabants Landschap naar natuurbehoud.

Op de voorzijde is rechts naast de stam de signatuur van Jos Reniers uitgesneden. Het fond is niet geheel plat; de achtergrond van de boom is licht glooiend. Ook is het penningvlak niet geheel onbewerkt, want we zien schaafsporen naast de boom: steeds schuin naar boven lopend. Deze lichte arcering geeft extra reliëf aan het beeld.

De keerzijde toont opnieuw een boom, maar nu glad uitgevoerd en negatief in het penningvlak geplaatst. De inspringende boom doet het fond hier zó sterk naar voren komen, dat het lijkt alsof aan de zijkanten vleugels oprijzen. De stevige boom krijgt daardoor iets vlinderachtigs.

In twee horizontale banen is op de keerzijde, dwars door de stam, in hoofdletters de tekst **BRABANTS LANDSCHAP** aangebracht. De letters vormen geen extra reliëf ten opzichte van het penningvlak. De lijnen van de letters liggen op gelijke hoogte met dit vlak. Om de tekst te vormen, sneed de kunstenaar steeds kleine stukjes schuin weg. Hierdoor lijkt de tekst te zijn weggehakt.

De penning is in klei ontworpen. Jos Reniers merkt zelf echter op, dat aan de uitvoering te zien is dat hij als beeldhouwer gewend is om in steen te hakken. Zoveel mogelijk is weggelaten: de kunstenaar zoekt de kracht van de eenvoud.

Bij het ontwerpen van een penning maakt Jos Reniers diverse varianten in klei die hij bakt in kleur (terra cotta). Meestal krijgen opdrachtgevers deze varianten te zien voordat een definitief ontwerp naar de bronsgieter gaat. Wanneer Reniers zijn ontwerpen toont, heeft hij zelf overigens reeds een duidelijke voorkeur.

Toen echter vertegenwoordigers van Brabants Landschap een aantal ontwerpen te zien kregen, vonden zij dat Reniers de grenzen van penningkunst te ver verlegde (althans voor hun doel). Zodra dat duidelijk werd, is de kunstenaar een idee gaan uitwerken dat beter in de smaak viel. Dit leidde tot het hierboven beschreven resultaat.

De eerder aan de opdrachtgever getoonde varianten in gebakken klei zijn bewaard gebleven. Het zijn er enkele tientallen. Aan de hand hiervan zal ik trachten om het proces van ontwerpen te illustreren. Overigens is het onmogelijk om daarbij een strikt chronologische volgorde aan te houden, want aan het materiaal is niet meer af te lezen welk idee nu precies op welk moment naar voren kwam.

Verschillende concepten zullen door elkaar heen zijn beproefd. De varianten orden ik in een vijftal categorieën.

(a) Bij de oudste ontwerpen komt al een gestileerde boom voor, maar nog zonder het reliëf van schors. In eerste instantie springt de boom zowel op de voor- als op de keerzijde naar buiten. Pas in een later stadium is de boom aan de keerzijde naar binnen uitgesneden. De plaats van de tekst ligt niet meteen vast; de kunstenaar zocht naar mogelijkheden om de tekst op diverse manieren langs en in de stam of kroon te plaatsen.

b) Op een gegeven moment laat Reniers aan de bovenkant een puntje uit de boom steken. Dit puntje symboliseert voor hem 'jong leven'; van daaruit zou een dak van bladeren uitgestrooid kunnen worden. In het bewaarde materiaal bevindt zich een groot aantal losse, schaalvormige stukken die als bladerdak dienst kunnen doen. Ze variëren in grootte, maar hebben allemaal een gaatje in het midden. Kennelijk domineert nu het idee van een rechtopstaande penning waarop een speciale bladerkroon kan worden geplaatst.

(c) Er is ook gezocht naar mogelijkheden om het penningvlak maar helemaal weg te laten. Jos Reniers boetseerde ongeveer een dozijn losse stammetjes, elk met een voetstuk. Zo'n stam loopt spits naar boven toe, zodat daarop weer een losse kroon kan worden gezet. De kunstenaar ging na welke variatiemogelijkheden een geboetseerde boomstam biedt:

dik, dun, hoog, laag, rond oplopend, piramidevormig, spiraalvormig naar boven toe gedraaid, of 'geringd' met horizontale inkepingen (waarbij vingerafdrukken in de klei goed zichtbaar zijn).

(d) Toch keert Reniers weer terug naar het (recht op neergezette) penningvlak waarin een boom zichtbaar wordt. Dit vlak evolueert nu echter naar een hoekige vorm, met gebogen punten. Er ontstaan bovendien varianten waarbij grote stukken klei weggesneden zijn uit het fond. In sommige varianten is het penningvlak nu de omlijsting van een boom (met zijtakken) die helemaal is weggesneden. Bij andere varianten is alleen de stam weggesneden, terwijl geen afzonderlijke kroon in het fond meer aanwezig is. Waar de boom eerst in reliëf uit het penningvlak naar voren kwam, vindt nu een radicale omkering plaats: een opening, een gat, moet de boomvorm suggereren.

(e) De uit het penningvlak weggesneden boomvorm wordt op zijn beurt ook weer hoekiger. Zo ontstaat een ontwerp waar Reniers zelf enthousiast over is. Uit een stevig, ovale voetstuk rijst het penningvlak op. Dit is aan de zijkanten bijna recht afgesneden, en is aan de bovenzijde boogvormig. In het vlak bevindt zich een opening die de boomstam suggereert. De open stam is 'in onderen verbreed en loop vervolgens recht omhoog. Aan de (gesloten) bovenzijde van het penningvlak bevindt zich een tuitje waarop een losse bladerkroon wordt geplaatst. Wie de schaalvormige kroon van de boom afhaalt, ziet dat aan de onderzijde de tekst **BRABANTS LANDSCHAP** met grote letters is gekerfd als randschrift. De bladerkroon is aan de bovenzijde minutieus geboetseerd. De drager van de kroon (het penningvlak) is in contrast hiermee zodanig bewerkt, dat de suggestie ontstaat van een stuk hout dat op tamelijk ruwe wijze met een bijl is uitgehakt.

Het laatstgenoemde ontwerp beschouwde Jos Reniers zelf als een geschikte erepenning. De weggelaten stam is een bron van licht; de boom straalt energie uit. Tegelijkertijd lijkt de stam een poort waardoor we naar buiten kunnen treden.

De contrasten tussen de verschillende onderdelen 'in de Boompenning zorgen voor bijzondere effecten, maar voor de opdrachtgever was dit allemaal te 'grensverleggend'. Daarom keerde de kunstenaar terug naar varianten die onder punt (a) vermeld staan. Bij de verdere uitwerking daarin kreeg hij het idee om de boom aan de voorzijde met schors te bekleden.

Van het onder (e) genoemde ontwerp liet Reniers foto's maken die hij eind 1994 gebruikte voor een kerst- en nieuwjaarskaart. Bovendien liet hij in 1995 twee exemplaren van deze Boompenning in brons gieten. Het onderstuk werd daarbij donker gepatineerd; de bladerkroon kreeg een lichtgroene patina. Van onderstuk tot topje is deze penning 95 mm hoog; het breedste gedeelte van het onderstuk meet 85 mm. De losse bladerkroon is 85 mm in doorsnee en heeft van de rand tot de top een hoogte van 25 mm.

Boompenning, met bladerkroon op weggesneden stam(foto: Peter Cox)

Het verhaal is nog niet afgelopen.

De officiële erepenning en de door Brabants Landschap verworpen Boompenning zijn indertijd in zandvorm gegoten. Recentelijk (1998) liet Jos Reniers echter een variant van zijn Boompenning in twee exemplaren in brons gieten volgens de techniek van de verloren wasvorm. Het losse bladerdak van deze variant is aan de rand veel ruwer afgewerkt; aan de onderzijde ervan ontbreekt het randschrift. Het rechtopstaande gedeelte heeft nu geen breed voetstuk (het staat dan ook iets minder stevig). In het vlak is ook geen volledige boomstam uitgesneden: er loopt slechts een verticale inkeping door het penningvlak. Reniers liet dit gietsel patineren met ijzeroxide; dit leverde een combinatie van bruine en groene kleuren op.

Laatstgenoemde variant van de Boompenning ziet er door kleur en afwerking zwaar verveerd en behoorlijk vermolmd uit. De inkeping in het penningvlak versterkt dit idee van verval (alsof de bliksem is ingeslagen), maar tegelijkertijd doet die verticale lijn ook denken aan een dunne, jonge stam. Dood en nieuw leven lijken nu sterk met elkaar verbonden.

De geschiedenis van de erepenning van Brabants Landschap en van de Boompenningen vind ik om meer dan één reden interessant. We zien de sturende rol van de opdrachtgever die liever een conventionele penning wil hebben dan iets heel nieuws. De kunstenaar past zich aan, maar exploreert voor zichzelf toch ook ruimtelijke mogelijkheden. Verder laat deze geschiedenis een algemeen kenmerk van creativiteit zien: het stapje voor stapje 'uitbouwen' van mogelijkheden, waarbij elk product de kunstenaar uitdaagt om weer iets verder te gaan en variaties te beproeven.

Ook laat deze geschiedenis zien hoe in de kunst positief en negatief elkaar ruimtelijk kunnen versterken. En verder is er natuurlijk de spanning tussen los en vast: moet een penning een ding uit één stuk zijn, of is een combinatie van losse elementen effectiever?

Jos Reniers, geboren in 1948, ontwierp sinds 1980 ongeveer vijftig penningen. Verscheidene zijn zodanig uitgevoerd dat zij rechtop kunnen staan. Het eerste staande exemplaar kwam in 1983 gereed: een penning voor de Tilburgse universiteit. Overigens bevat ook dit stuk al een betekenisvol gat. De kunstenaar beeldde een docerende hoogleraar en twee studenten af: tussen hun hoofden, aan de bovenkant aaneengesloten, liet Reniers een gat ontstaan om (zoals hij zelf zei) 'ruimte voor het woord' te krijgen.³

De losse onderdelen van de Boompenningen hebben ook een voorgeschiedenis. Voor een 25-jarig huwelijk in 1992 maakte Reniers een dubbele penning. Het exemplaar met portretten van het echtpaar bevatte aan de keerzijde een holte waarin een tweede penning, met het portret van hun zoon, kon worden gelegd.⁴ En in 1993 kwam de erepenning voor Museum Kempenland in Eindhoven gereed: een staande penning met twee in elkaar grijpende delen.⁵

Inmiddels heeft Reniers al meer penningen ontworpen met in elkaar passende delen. Grenzen zijn weer verder verlegd, want de kunstenaar gebruikt inmiddels ook draaiende en scharnierende elementen.⁶

Bij de erepenning voor Brabants Landschap gebruikte deze kunstenaar de schors van een eik. Dit zien we terug in zijn penning voor de Brabantse gemeente Schijndel. Dit in 1997 gereedgekomen stuk heeft als keerzijde het reliëf van eikebast. In een losse ruimte daarboven hangt een rolletje dat kan draaien. Reniers symboliseert hiermee het schillen van eikeschors ten behoeve van leerlooierijen, maar met het rolletje kan óók een afdruk worden gemaakt van gebouwen die op de voorzijde van staan.

Dubbele betekenissen: daar zitten de in dit artikel besproken penningen van Jos Reniers vol mee. Een boom als poort van licht. Een boom, uitgesneden in iets wat een uit een boom gesneden stuk hout lijkt. Verval als begin van bloei. Een goed kunstwerk is niet in één beschrijving definitief vast te leggen.

NOTEN

¹M.A. Caspers, 'Natuurbescherming als particulier initiatief'. In H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant, deel II: emancipatie en industrialisering, 1890-1945*. Amsterdam, 1998, p. 108-117.

²M.A. Caspers, 'Natuurbescherming wordt een maatschappelijke factor van belang'. In H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant, deel III: dynamiek en expansie, 1945-1996*. Amsterdam, 1997, p. 98-105.

³Karel Soudijn, Tilburgse penningen van Jos Reniers.. *KUB Ter Visie* 1 (1993). p. 8-10.

⁴Karel Soudijn, Dagboek van een opdrachtgever. *De Beeldenaar* 16 (1992). p. 213-217.

⁵Karel Soudijn, In beweging: een halve eeuw penningkunst in Nederland. *De Beeldenaar* 22 (1998) 217-226.

⁶C. van Rees, Penning en sculptuur van Jos Reniers bij 'een halve eeuw cardiologie in Leiden'. *De Beeldenaar* 23 (1999) 63-67.

⁷Karel Soudijn, Schijndel-penning van Jos Reniers, *De Beeldenaar* 21 (1997). p. 387-392.

Boompenning, met afzonderlijke onderdelen (foto: Peter Cox)